

Fig. 1. Kirken set fra sydøst. NJP fot. 1980. - *The church seen from south-east.*

FOLBY KIRKE

SABRO HERRED

Kirken var i middelalderen og indtil 1661 inkorporeret i Århus domkapitel (jfr. s. 1366), idet biskop Ebbe i sin bispetid, 1215-24, henlagde dens indtægter til et nyt kannikepræbende,¹ kaldet Folby præbende; han besad da »efter samtykke fra den største og forstandigste del af sognefolket« retten til at bestemme over kirken.² Patronatsretten tilhørte vekslende kanniker,³ der tillige reviderede kirkens regnskaber (jfr. Æltertavle, prædikestol og klokke). Kongen overlod 25. september 1661 patronatsretten til Mogens Friis,⁴ og ved grevskabet Frijsenborgs oprettelse 1672⁵ blev kirken indlemmet heri (jfr. tårn, vindfløj og alter-skranke). Den overgik til selveje 1. juli 1921. - Sognet er *anneks* til Søften.

Kirken ligger i landsbyens sydøstre udkant på et højdedrag, der falder mod syd og øst ned

mod Norring Møllebæk, hvorfra kirken syner frit og smukt i landskabet.

Kirkegården har bevaret sine gamle skel undtagen i nord, hvor et nyt areal blev indviet 1854.⁶ Lave og brede markstensdiger, bevokset med græs og hybenroser, hegner kirkegården, og i øst, vest og nord står der store asketræer. Kirkegården har nu kun én *indgang*, i vestdigets nordre del. Det er en køreport med gitterfløje afjern, ophængt mellem murede og cementafdækkede piller, der er opført o. 1875 og ændret 1922.⁷ En muret *portal*, vistnok i den gamle kirkegårds nordvestre hjørne, nævnes som forfalden 1676⁸ og nyopførtes 1772.⁹ En østre *flå-*

Fig. 2. Kirken set fra nordøst. NE fot. 1977. - *The church seen from north-east.*

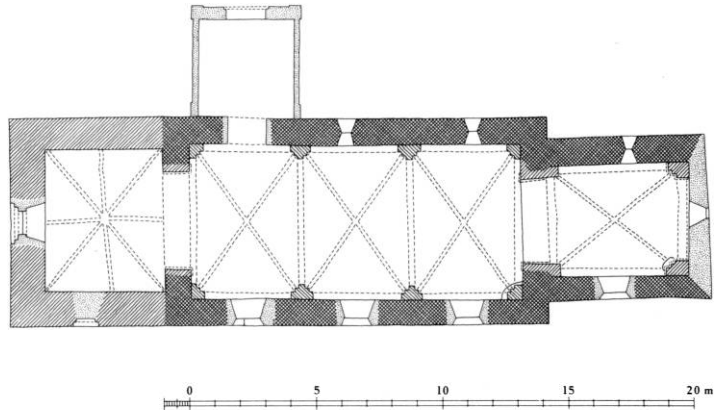
ge, ligeledes omtalt 1676, betegnedes 1854⁶ som »stakitlågen ud til Norring«, mens en søndre flåge 1830 var itu.¹⁰ *Ligkapellet*, i kirkegårdens nordvestre hjørne, er opført 1906⁷ i blank mur, med romaniserende former. Hertil føjedes 1974 en selvstændig redskabs- og toiletbygning (arkitekt Arne Karlsen).¹¹ Omkring kirken er der et brolagt *fortov*.

Kirken består af romansk kor og skib, der antagelig var opført inden kirken 1215-24 blev underlagt domkapitlet; i vest et senmiddelalderligt tårn. Ved en omfattende istandsættelse 1864 fik tårnet sit nuværende spir, og der opførtes et våbenhus ved skibets norddør; samtidig nedbrød man et middelalderligt våbenhus ved syddøren. Orienteringen har nogen afvigelse mod syd.

Den ret smalle bygning er opført af *granitkvadre* med rå kamp indvendig og står mod sædvane uden et egentligt sokkelskifte. Alle facader viser en meget uensartet skiftegang, og der er intet forbandt mellem kor og skib. De mange uregelmæssigheder skyldes formodentlig en næsten fuldstændig omsætning af kvaderbeklædningen;¹² på en kvader i den søndre side af skibets østgavl er indhugget »LKB 1864(?)« og på en kvader øverst i skibets nordmur »IKM 1884«.

Døre og vinduer. Skibets døre var sandsynligvis begge rundbuede, med stik af kvadersten. I syddøren, der 1864 blev tilmuret og delvis ødelagt af et vindue, ses udvendig en rest af stikket, mens den udvidede norddør har mistet enhver oprindelig detalje. Nordsidens tre *vinduer*

Fig. 3-4. Plan 1:300 og tvær-
 snit af skib 1:150. Målt af Jens
 Hougaard og Jørgen Viemose
 1970, tegnet af Flemming Bey-
 er 1981. - *Ground-plan 1:300*
and cross-section of nave 1:150.

er stadig i brug. De sidder med underkant henholdsvis 225 og 265 cm over terræn og måler i lysningen 97-98x34-36 cm. Den runde bue er både ude og inde udført i én blok; i de to østre er overliggerens overside koncentrisk med buen.

To granitoverliggere til vinduer, nu i diget nord for kirkegårdens indgang, svarer til dem i de to østre nordvinduer; en tredje indgår i diget øst for koret. Blandt flere løse granitkvadre i vestdiget har to dannet karmen i et vindue, mens en tredje må have siddet i et af dørenes rundbuede stik.

Ændringer og tilføjelser. En livlig byggeaktivitet i senmiddelalderen ændrede kirken ude og inde. Arbejdet, der muligvis gennemførtes i løbet af ret kort tid, indledtes i øst med triumfbuens udvidelse og indbygningen af et hvælv i koret, mens skibets overhvælvning sandsynligvis var afsluttet inden tilføjelsen af tårnet ved skibets vestgavl. Også det 1864 nedrevne våbenhus kan være kommet til i denne periode. - Forinden var skibets vestre *taggavl* nymuret i tegl med to små, lavtsiddende, spidse *blændinger*, halvanden meter høje og én sten brede; den søndre ses endnu i tårnets mellemstokværk, mens den nordre er delvis ødelagt af en brudt åbning mellem tårnet og skibets tagrum.

Den udvidede, spidse *korbue* er muret i ét med korhvælvets vestre piller, der undtagelsesvis er uden false; buens vederlagshøjde markeres af et mod vest omløbende, rundet skifte. Korhvælvet og de tre fag hvælv i skibet er

krydshvælv, der hviler på falsede væg- og hjørnepiller, helstens buer og halvtstens ribber.¹³ I korets østre piller halvrunde vederlagsbånd svarende til triumfbuens.

Tårnet, der minder om det i Lyngå (s. 1770), er jævnbredt med skibet, mod hvilket det åbner sig med en bred spids bue med rundet vederlagsbånd. Murene er af munkesten i munkeforbandt med genanvendte granitkvadre i de nederste skifter og marksten i tårnrummets indervægge. Østmuren hviler på en højt placeret aflastningsbue, udspændt mellem tårnets flankemure. Buen er muret med et halvandenstens stik op mod skibets blændingsprydede taggavl. I vangerne ses aftrykket af to vandrette bom-

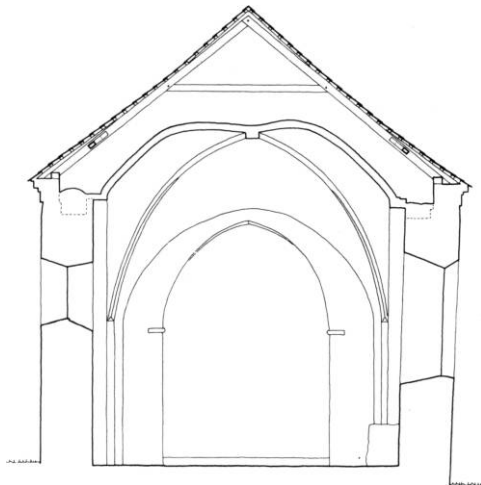

Fig. 5. Indre, set mod øst. Victor Hermansen fot. 1934. - *Interior looking east,*

me, der har båret forskallingen under stikkets opmuring.

Tårnrummet dækkes af et ottedelt ribbehvælv med vederlag i murene. Et omdannet, senest fladrundbuet vindue i syd er tilmuret, mens et noget højere, svagt spidsbuet vindue i vest formentligt er ændret i 1860'erne. Adgangen til mellemstokværket sker nu via våbenhuset og skibets loft, men foregik tidligere ad en tømret *†fritrappelpe*, som førte op til en slank, fladbuet dør i nordmuren.¹³ I den tilmurede dør ses i den indvendige fals slid af klokkereb. Mellemstokværket er adskilt fra det overliggende rum ved et cementdække på jernbjælker, oplagt 1895,⁶ og belyses af et lille vindue i vest.

Af klokkestokværkets fire tvedelte glasmuller er kun det østre og nordre oprindeligt; de falsede åbninger har tvilling-fladbuer, båret af

en helstens pille med affasede kanter og øverst et kapitællignende skifte med hjørneknopper. 1898⁷ udførtes lignende glasmuller i syd og vest, hvor der indtil da kun var enkelte, fladbuede lydhuller - måske fordi disse verdenshjørner vendte væk fra Folby og Norring.

Den profilerede gesims og det høje, opskalkede, skiferklædte pyramidetag er udformet af arkitekt Christen Kiilsgaard 1864. Det foregående, blytækte spir var totrediedel så højt som det nuværende.⁷

Store partier af facaderne er skalmuret, syd- og vestmuren således 1898.⁷ Blandt de mange jernankre indgår i syd initialerne »EGWF, CSGWF, ANNO 1780«, der må referere til en istandsættelse, udført af kirkens patroner Erhard greve Wedel-Friis og Christine Sophie grevinde Wedel-Friis (jfr. alterskranke).

Fig. 6. Indre, set mod vest. NE fot. 1977. - *Interior looking west*

Det høje våbenhus ved norddøren er opført 1864. De blanke rødstensmure viderefører skibets gesims. Over den rundbuede dør i gavlen findes et forsænket bånd med jernbogstaverne »Fred være med Eder«. Indvendig står rummet med hvidtet loft. - Det noget lavere tvåbenhus ved syddøren, nedrevet samme år, var sandsynligvis fra senmiddelalderen. Det var 5,7 m langt og 5,8 m bredt. De hvidtede mure, 2,7 m i højden, var afkløvet kamp og mursten. I syd sad en fladbuet dør, 2,2x1 m, og i øst et lille vindue. Taget var tækket med tegl.⁷

Istandsættelser. Trykket fra korets hvælv synes tidligt at have medført, at østgavlen skred ud. Det tiltagende forfald belyses af arkivalierne: 1676⁸ var gavlen revnet, og det sydøstre hjørne havde givet sig, 1724⁹ var kvadrene i samme hjørne »færdige at udskride«, og 1771⁹

var gavlen »gleden fra kirken« og truede med fald. Efter en reparation 1803-04 var man lige vidt: 1808¹⁴ var gavlen »på ny revnet fra siderne«, og 1850¹⁵ påbød synet, at den blev nedtaget. Den omsatte, men indvendig stadig skæve gavl, har et lavtsiddende, enkeltsmiget vindue. En hvidmalet trækbjælke binder flankemurene sammen.

De omtalte byggearbejder 1864, ledet af arkitekt Kiilsgaard, omfattede - foruden nyt tårnspir og våbenhus - murede gesims og gavle og lave skifertage over kor og skib.⁶ Tagene var indtil da tækket med bly, skibets nordside dog med tegl.⁷ De hvidtede mure blev rensed for kalk og de teglmurede partier pudset med cement. Tårnet, som forblev hvidtet, rensedes 1898. I syd indsattes fire store, spidsbuede støbejernsvinduer, og i skibets gulv lagde man

sorte og gule, sekskantede fliser - de gule, ottekantede i koret var kommet til 1860.¹⁶

Varme. En kakkelovn, anskaffet 1883,⁶ blev 1914¹⁷ afløst af kalorifer. 1974¹¹ indrettedes varmluftsanlæg med fyr i redskabsrummet.

Kirken står i dag præget af forrige århundredes ændringer, og bygningen er med undtagelse aftårnet stort set den samme, som Kiilsgaard afleverede 1864: 1885 indsattes fire jernbånd i kor og skib, udvendig fæstnet i karakteristiske, stjerneformede jernankre, og 1898 rensedes hvælvenes væg- og gjordbuer for hvidtekalk.⁷

Tårnets *vindfløj* fra 1864 er typisk for Frijsenborgkirkerne: en stang med kugle, fløj og kors (sml. Haldum, s. 1804). Mellem årstallet 1864 og grevekrone ses initialerne (skriveskrift) »C.E.J.-V-F.« for kirkens patron, senere konsejlspræsident Christian Emil Juel-Vind-Frijs. Også det foregående spir havde en *†fløj*.

INVENTAR

Øversigt. Kirkens tilhørsforhold til Frijsenborg har sat sit præg på inventaret ved fornyelser og istandsættelser i 1860'erne og 1890'erne. Foruden den romanske døbefont må bemærkes alterkalken, af østlig tysk-polsk oprindelse fra 1500'ernes begyndelse. En kongelig ridefoged og hans (lav)adelige hustru har i 1630'erne markeret deres position ved at skænke alterstager, lydhimmel og herskabsstole. Folby-præbendets indehavere (jfr. historik) har muligvis givet prædikestolen 1648(?) og klokken 1656.

Alterbord, 1892, egetræspanel med tre enkle fyldinger, den midterste dekoreret med kors i udsparet firpasfelt; udført af snedker F. Hegaard, Hammel. 1909 stafferet som altertavlen.⁶

†Sidealterbord. I skibets sydøstre hjørne ses omkring de falsede piller 75-80 cm høje rester af et muret, middelalderligt alterbord.

Altertavlen (fig. 9) er et *maleri* af Kristus og synderinden, udført 1858 af maleren Thomas Martin Jensen (1831-1916); egetræsramme leveret 1865 af snedker Würtz.⁶ Det store oliemaleri på lærred, 154x119,5 cm, er signeret »T. M. lensen 1858«. Figurerne har kraftige farver: Kristus rød kjortel og hvid kappe med svagt lilla foer, kvinden gul bluse og lilla kappe

med grønt foer; bygningsbaggrunden brunlig. Både alterbillede og ramme måtte 1865 restaureres efter »ildsvåde«.¹⁵ 1889 reparerer maler C. Andersen maleriet og lakerede og forgyldte rammen. 1909 atter malet og forgyldt.⁶ Rammeværket står nu mørkegrønt med rødbrune fyldingsfelter, maleriets ramme sort med gyldne lister. Gyldent er også Jesumonogrammet i gavlfeltet og frakturindskriften i fodfeltet: »Gaa bort, og synd ikke mere«.

†Alter (tavle). Ifølge en *†indskrift* i kirken, omtalt i Danske Atlas 1768,¹⁸ skulle alteret, prædikestol m.m. være »renoveret 1648, da Gabriel Acheleie¹⁹ var Patron og D. Jacob Mathiesen Biskop«.

Altersølv. *Alterkalken* (fig. 7), fra 1500-1525, er et her i landet usædvanligt eksempel på formentlig østlig tysk guldsmedekunst fra nuværende polsk område.²⁰ I tidens løb er kalken imidlertid blevet kraftigt deformeret, dels ved

Fig. 7. Alterkalk, 1500-25, med bæger fra 1862 (s. 1834). NE fot. 1977.
- *Chalice, 1500-25, with cup from 1862.*

Fig. 8. Alterkalkens fod, 1500-25, med støbt krucifiksgruppe og graveringer fra lidelseshistorien (s. 1835). NE fot. 1981. - *Foot of chalice, 1500-25, with cast crucifix group and engravings from the Passion.*

tilsætning af et større bæger 1862, dels ved gentagne, ret hårdhændede reparationer.

Den 24 cm høje kalk har sekspasformet fod (fig. 8) med høj standkant med rankeværk i gennembrudt arbejde, samt bred, udkragende fodplade. Fodtungerne, der kantes af perlestav, bærer graverede motiver symboliserende Jesu våben: arma Christi. 1) Håndtvætningen over et fad, der fyldes med vand fra en kande holdt af hånd oppefra. Nedenunder klæde på stang, tornekrone og (formodentlig) pungen med Judaspengene. 2) Søjle med den galende hane, bagved krydsende stænger med eddikesvamp og spydod; til hver side tre menneskehoveder. 3) Kristus som smertensmand stående i graven foran korset, med skriftbånd, fra hvis tværmarm hænger ris og svøbe. 4) Stige, palmegren og krydsende stænger. 5) Kristi kjortel, soldaternes terninger, hammer og knibtang. På den 6. glatte fodtunge er fastnippet en støbt krucifiks-

gruppe, hvis sidefigurer står på konsoller, der er forbundet ved et bøjet led tværs over korsstammen. - Fodtungerne krones foroven af en lille, støbt korsblomstfrise, der formidler overgangen til det sekskantede skaft, hvis led også ledsages af perlestave. Den karakteristiske, brede foldeværksknop har seks rudebosser hvori mellem rosetter, i hvis ydre bladkrans ses seks huller, der antagelig oprindeligt har rummet prydsten. På skaftled og rudebosser er graverede renæssancemajuskler på skraveret baggrund; på leddene foroven: »Maria«, forneden: »Ihesvs«, på bosserne: »Sanctv« (hvor S'et er både begyndelses- og slutbogstav). Af det oprindelige bæger er nu kun bevaret den (restaurerede) kurv, der har omsluttet bægerets nedre del. På undersiden ses graverede flamtunger og langs randen en perlestav under en gennembrudt frise af støbte korsblomster.

Da kalken 1861¹⁵ skønnedes for lille, forsy-

Fig. 9. Altertavle, med maleri 1858, udført af Th. Martin Jensen (s. 1834). NE fot. 1977. - *Altarpiece with painting 1858 by Th. Martin Jensen.*

nedes den året efter af guldsmed Niels Holst Wendelboe, Århus (Bøje s.200) med det nuværende, høje bæger,²¹ der indsattes i den oprindelige kurv; samtidig forgyldtes kalken ud- og indvendigt.⁶ 1967 foretog guldsmedene Helga og Bent Exner en grundig restaurering af kalken, der fik ny kurvebund tilloddet indvendig, nyt, indvendigt sølvskift i stedet for det tidligere af kobber, samt huller og brud i knop og fod udbedret.

Disk, antagelig fra 1862, 15 cm i tv., glat og flad; på randen et graveret cirkelkors (jfr. Vitten disk, s. 1793). I bunden to ens stempler, »W« i oval med perlestav, sandsynligvis for Niels Holst Wendelboe, der ifølge regnskaberne nævnte år⁶ har omlavet og forstørret disken sammen med kalken.

Alterkande og oblatæske, antagelig fra 1861-62,¹⁵ af porcelæn fra Bing og Grøndahl, sorte

med guld kors- og kanter (jfr. Skejby, s. 1381).

Vinskummeske, 1903,¹⁵ med stempel for R.Jensen, Kbhvn.

Alterstager (fig. 12), o. 1636, skænket af lydhimmels givere, ridefoged på Skanderborg slot Peder Pedersen i Folby og hans hustru Maren Munk.²² De 32,6 cm høje stager har ret ens profilerede fod- og lyseskåle, med jernlysetorn, og skaft med indknebnede led på hver side af fladtrykt midtled, der på begge stager har to ens, graverede våbner for giverparret (fig. 13): 1) med bomærke og over skjoldet initialerne »PP«, 2) tre ansigter en face, hjelmtegnet en fjervifte (halvroset) flankeret af »MM« (jfr. lydhimmel og stolestader).

Syvarmet *lysestage*, nyere, med guirlandeprydet fod i tre afsæt; på alterbordet. To nyere, spinkle *messagingstager*, hver med tre lysepiber, er opstillet på små borde bag altret. To nyere, drejede og sortmalede træstager anvendes ved begravelser.

Alterskranke (fig. 17), o. 1780, omdannet 1891.⁶ Den tresidede træskrankes buede frontside består af gennembrudt rankeværk, der midtpå slutter sig til en muslingeskal hvorover et hjertemotiv og fembladet palmetfigur. Til siderne herfor er indsat fladtskårne, kronede monogrammer, mod nord »EGWF«, mod syd »CSGWF«, for Erhard greve Wedel-Friis og hustru, Christine Sophie grevinde Wedel-Friis (jfr. jernbogstaver på tårn 1780). Skrankens lige sidestykker med udsavede balustre, profileret håndliste og endestolpe med topkugle stammer fra 1891, da snedker Würtz omgjorde skranken (jfr. Over Hadsten s. 1824). 1891 ege-træsmalet, 1907 forgyldt på rankeværket,⁶ nu grønmalet med rødbrune lister og fyldingsfelter, monogrammerne forgyldt.

Døbefont (fig. 14), romansk, af grå, ret grovkornet granit, ifølge Mackeprang (*Døbefonte*, s.234ff.) tilhørende de østjyske løvefontes klassiske type, herunder »Sjorslevgruppen«, hvoraf bl.a. Lyngå (s. 1777) og Haldum (s. 1808) formodes at stamme fra samme værksted.

Kummen, 75 cm i tv., er smykket med gruppens vanlige, modstillede løvefigurer i fladt relief, men med fælles ca. 17 cm højt og

ca. 7 cm fremspringende mandshoved. Ganske som på de ovennævnte fonte breder dyrenes akantusbladformede haleduske sig ud under en bladranke, der snor sig under mundingsranden; på dennes overflade to relieflister. Foden, der er af samme form som Lyngås, har næsten tilsvarende reliefmotiver i buefellerne: 1) og 2) løve, 3) fugl med udbredte vinger og to kors forinden, 4) to planter, der skyder op mellem tre rundbuefelter, hvorunder småplanter. - 1830 trængte fonten til maling eller oppudsning, 1889 rensedes den.⁶ 1972 opstillet lige vest for korbuen i skibets nordøsthjørne, tidligere under korbuen.

Dåbsfad af messing, 1863 leveret af blikkenslager C. Blitz, Randers.⁶ 77 cm i tv., på randen 11 »drejede« messingskiver. 1891 og 1895 forandredes fadet af P. Nielsen, Hammel;⁶ midt i bunden udstansedes et hul til en lille messingskål, 24,5 cm i tv. og 7,5 cm dyb, med to messingringe fastgjort til randen (jfr. Vitten s. 1794).

Dåbskande af tin, udført af kandestøber Johan Lorentz Buntzen, Kbhvn. (mester 1874)²³ og anskaffet til kirken 1881.²⁴ 25 cm høj, ganske svarende til kanden i Grundfør (s. 1662 og fig. 10), men med bevaret kors på låget; under bunden stemplet »L. Buntzen«.

Prædikestol (fig. 11), muligvis fra 1648, da alteret (jfr. ovfr.) og prædikestolen ifølge en nu forsvundet indskrift skulle være »renoveret«. Evangelistmalerier i storfelterne fra 1896, genrestaureret 1909-10. Den firesidede stol har gesims med kraftig æggestav over tandsnit, lave frise- og lidt højere postamentfelter, hvis hjørnefremspring prydes af henholdsvis engle- og løvehoveder. Ved stolens hjørner er anbragt dobbelte snosøjler, med bruskede volutkapitæler, fritstående foran smalfelter med fladsnitsranker. Storfelternes portaler er opløst i bruskværk, der til siderne danner øreflipvolutter, i sviklerne fantasidyreslyng på hver side af brusket maske. Hængekuglerne under hjørnefremspringene stammer fra en restaurering 1909-10,⁶ da stolen tillige fik ny bærestolpe og trappe med opgangspanel.²⁵

Stafferingen er udført af P. Rahbek 1910;⁶

Fig. 10. Prædikestolens lydhimmel, 1636 skænket af ridefogeden på Skanderborg slot Peder Pedersen og hustru, Maren Munk (s. 1838). NE fot. 1977. - *Sounding-board for pulpit, donated 1636 by the bailiff Peder Pedersen and his wife Maren Munk.*

Fig. 11. Prædikestol, o. 1650, med evangelistmaleri fra 1896 af V. Stender (s. 1837). Peter Michelsen fot. 1963. - *Pulpit, c. 1650, paintings 1896 by V. Stender.*

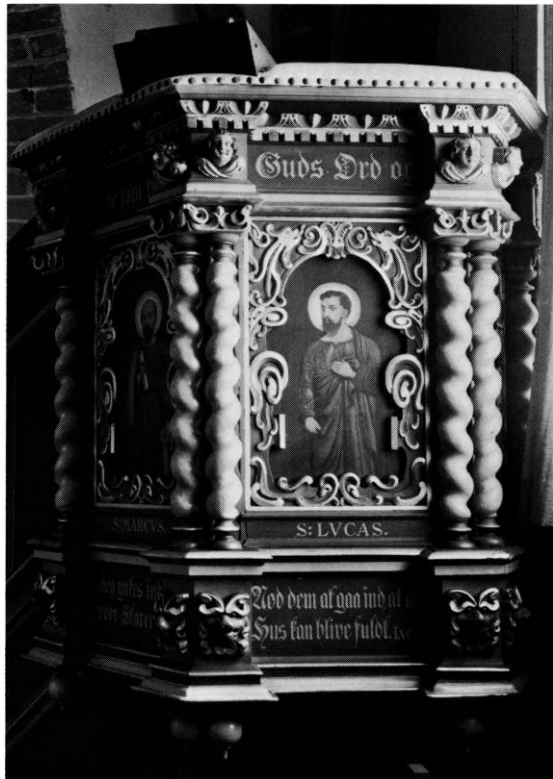
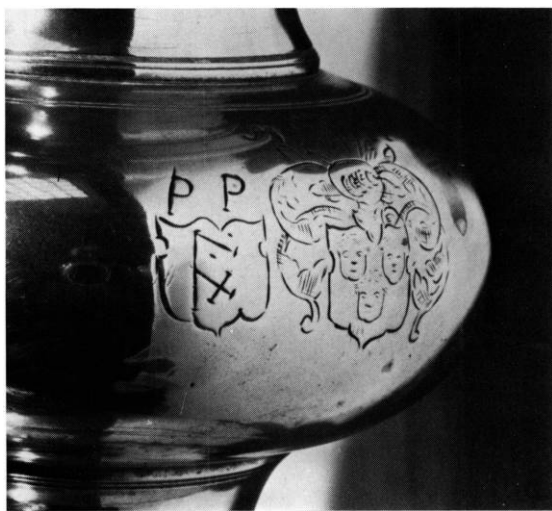

Fig. 12. Alterstage, o. 1630, skænket af lydhimlens givere Peder Pedersen og Maren Munk (s. 1836). NE fot. 1977. - *Altar candlestick, c. 1630, donated by the bailiff of Skanderborg Castle Peder Pedersen and his wife Maren Munk.*

Fig. 13. Detalje af alterstage med våbner for Peder Pedersen og Maren Munk, jfr. fig. 15-16 (s. 1836). NE fot. 1981. - *Detail of altar candlestick with the armorial bearings of Peder Pedersen and Maren Munk, cffig. 15-16.*

gråhvide søjler, grønt og forgyldt bruskværk på rødbrun bund samt blå baggrund for de gulmalede frakturindskrifter. I frisen: »Salige er de som høre Guds Ord og bevare det« (Luk. 2,28). I postamentfelterne: »Al Ting er rede, kom(m)er til Brylluppet. Math: 22.« - »Jeg ynktes inderlig over Skaren. Marc: 8.« - »Nød dem at gaa ind, at mit Hus kan blive fuldt. Luc: 14.« - »Jeg er Veien, Sandheden og Livet. Joh: 14.« I storfelterne har V. Stender 1896⁶ udført malerier af evangelisterne, stående med bog eller skriftrulle og ledsaget af deres attribut (ørnen ses dog ikke). Navnene står med versaler nedenunder: »S. Matthæus, S. Marcvs, S. Lvcas, S. Iohannes«. Kun sidstnævnte evangelist har bevaret de oprindelige farver, de øvrige er stærkt opmalede 1909f. af P. Rahbek.

Lydhimmel (fig. 10), med skåret årstal 1636, skænket af alterstagernes givere; i landleg senrenæssance og fra samme værksted som prædikestolene i Lyngå (s. 1779), Grundfør (s. 1662) m.fl.. Sekssidet, med top- og hængestykker smykket med beslagværk, volutter samt henholdsvis top- og hængekugler. Den gennemløbende frise bærer giverindskriften, med reliefversaler: »Dene hemel hafver Pier Pedersen oc Maren Munck gifved Fvolby kierck til beprydelse«. På gesimsens hjørner står fire plumpe figurer, som i hænderne samlet foran livet holder (nyere?) attributter, fra øst: 1) kors, 2) stav, 3) nøgle; Peter, 4) stav. Kun den sikkert identificerede Peter har skæg, alle er iført de lange, enkle dragter, som værkstedets evangelister sædvanligvis er iført. Under lydhimlens hjørner hænger også værkstedets karakteristiske englehoveder (jfr. Grundfør s. 1663, fig. 13). Topstykkerne omfatter reliefskårne indskrifter m.m.: 1) Ægteemandens initialer »PP« på hver side af hans bomærke (jfr. alterstager og stolestader), 2) hustruens initialer »MM« flankeret af skjolde med Jesumonogram og »1636«, 3) »1636« og 4) hvirvelbosse. Himlens underside er ved slyngbånddekorerede lister delt i seks felter, der samles om et sekskantet midtfelt, hvori roset svarende til Lyngås og med samme, gåseagtige hængedue. Stafferingen er Rahbeks fra 1909f.,⁶ rødt og blå med

lidt forgyldning på indskrifter etc., rosetten blegrød og lysgrøn, duen hvid. Opgangen grøn og grå med lidt rødt.

Stoleværket er sammenstykket af dele fra forskellige tid. Ældst, fra o. 1636, er de to østligste gavltopstykker fra en *†*herskabsstol (jfr. ndf.). Hovedparten stammer fra 1864, da snedker

Würtz leverede 43 stolestader, forarbejdet dels af de gamle stole, dels af nyt materiale. 1891 foretoges endnu en reparation, og ni gavlstykker tilføjedes.⁶ De enkle stolegavle har vinkelformet afslutning mellem opragende stolper; midt på de glatte fyldinger er påsat et skåret bladornament, forneden et krydslistet felt. Indgangspanellerne og en del ryglæn har enkle, profilerede fyldinger, der antagelig er levn af ældre stolesæt og reparationer. Et kirkesyn 1715 nævner, at der »neden kirkedøren«, dvs. i vest, mangler ni stole, og at nogle af de andre behøver reparation; 1724 gjaldt dette størsteparten af stolene.⁹ 1803 bemærkes, at kirkegulvet er for smalt, så stolene måske bør afkortes i længden⁹ (jfr. *†*pulpitur). 1891 blev stolene egetræsmalet, 1899 lakeret.⁶ Gavlene står nu gråmalet i to nuancer, ryglæn og fyldinger grønblå.

†Herskabsstol. De to østligste stolegavle har bevaret topstykkerne (fig. 15-16) fra en *†*herskabsstol fra o. 1636 (jfr. lydhimmel). Volutter indfatter våbenskjolde, i syd med tre hoveder som mærke (jfr. alterstager), i nord er mærket afskåret (en lodret deling dog skelnelig), og herunder ses initialerne »MM« for Maren Munk. Stafferingen: rødbrun bund med mørkt olivengrønne kanter, lysbrune bogstaver og skjolde.

To ens *fattigbøsser*, 1899, af messing, svarende til bl.a. Ladings (s. 1856) og ligeledes leveret af A. Wilson, Århus.⁶ Anbragt på ottekantede piedestaler på hver side af indgangsdøren i skibet.

**Klingpung*, nyere, bestående af 142 cm langt, sortmalet træskaft, hvortil er fastgjort en jernring med skindpose, udvendig betrukket med blå fløj; muligvis syet 1888.⁶ I købstadmuseet Den gamle By (inv. nr. 814:1948).

Vestpulpitur og orgelfacade, 1895, efter tegning

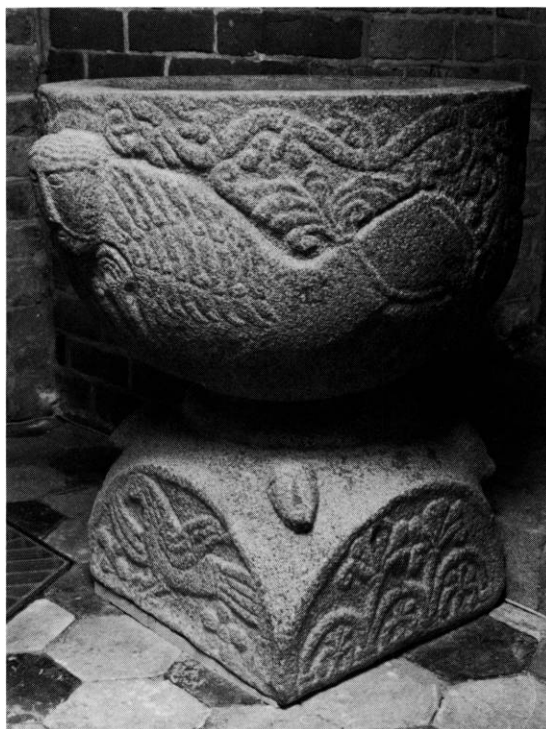
af Carl Kiilsgaard.⁶ Enkelt fyldingspanel med fremspring, der danner støtte for orgelhusets søjler. Stafferet som stoleværket, oprindelig egetræsmalet.⁶ Et *†pulpitur* omtales i regnskaberne 1715 og 1724,⁹ da de der stående stole var »ganske øde«. 1803¹⁴ ønskedes et pulpitur til unge mennesker på grund af pladsmangel efter afkortning af stolene (jfr. ovfr.).

Orgel, bygget 1895 af F. Nielsen, Århus, senere omdisponeret og udvidet. Ét manual med fem stemmer. Oprindelig disposition: Bordun 16 Fod, Principal 8 Fod, Gedakt 8 Fod, Octav 4 Fod. Mekanisk sløjfevindlade med pneumatisk tilbygning.²⁶ Skænket af sognets beboere.¹⁵

Salmenummertavler, fire ens, udført 1899 af N. Rasmussen, en femte, måske den mindre, men tilsvarende, til »Daab« og »Nadver« anskaffet 1906.⁶

Præsterækketavler. 1) 1957;⁷ gråmalet, i blå ramme. Ophængt på søndre tårnbuevange. 2) På loftet ligger resterne af en tavle med hvidmalet versalindskrift på brun bund;²⁷ måske

Fig. 14. Romansk døbefont (s. 1836). NE fot. 1977. - *Romanesque baptismal font*.

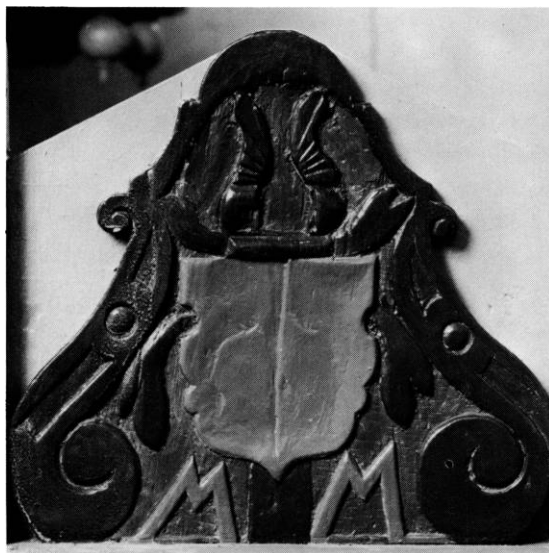
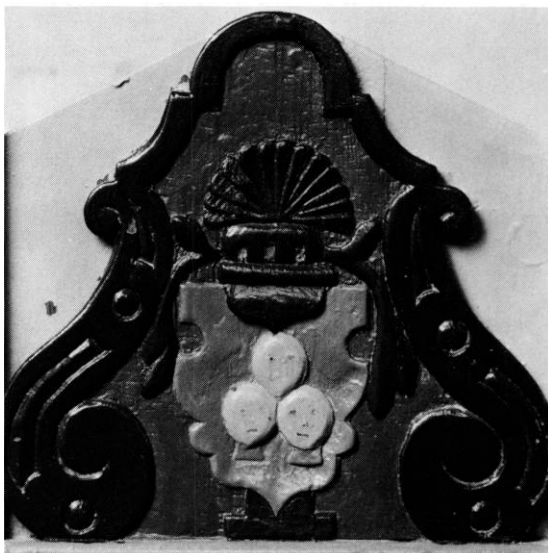

Fig. 15-16. Topstykker fra (†)herskabsstol, med våbner for Maren Munk, jfr. fig. 13 (s. 1839). NE fot. 1979. - Top sections from (†)pew, with the armorial bearings of Maren Munk, cffig. 13.

den »Fortegnelse paa Præsterne«, som omtales 1768 i Danske Atlas.¹⁸

Kirkestævetavle, nyere, med øvre rundede hjørner; brunådet bund for hvid brødskrift: »Kirkestævne«. Den maledes 1891.⁶ Nu på loftet.

Lysekroner. 1) »Skjænket Foldby Kirke 1887 af Arkitekt Christen Kiilsgaard og Hustru Caroline Margrethe født Rigtrup« (jfr. kirkegårdsmonument). 2x8 lysearme med fantasimasker og øvre pryddarme med refleksskåle; frakturindskrift på hængeskuglen. Ophængt

vestligst i skibet. 2-3) Anskaffet før 1921.⁷ En lille, seksarmet, ophængt i koret, og en større med 2x8 lysearme, i skibets østligste fag. To samtidige, tregrenede lysearme er anbragt på tårnets nordre og søndre vægge.

Kirkeskib, model af orlogsfregatten »Jylland«, udført af Aksel Andersen, Juelsminde. Sort skrog med hvid stribe, bunden grøn, master og rær gule. 1978 ophængt i skibets midtfag.

Klokke (fig. 18), 1656, støbt af Jørgen Hansen, Århus. 89 cm i tv. Om halsen og den

Fig. 17. Alterskranke o. 1780 med kirkeejernes monogrammer (s. 1836). NE fot. 1977. - Altar rail c. 1780 with monograms of the patrons of the church.

øvre del af klokkelegemet et bredt, fireliniet skriftbånd, afgrænset afrundstave og bladfriser (fig. 23) ganske svarende til den samtidige klokkes i Søften (s. 1702) udført af samme klokkestøber. Indskriften, med reliefversaler, støbt ved hjælp af små voksplader, fortsætter under nedre bladfrise. Nederst på klokkelegemet fem lister og over slagkanten to spinkle rundstave. Kronebøjlerne er smykket med tofstave. Indskriften lyder: »Wy skvllle icke alle soffve men wi skvllle alle vaage vdi et øyeblik foran/dris thi bassvnens lyvd skvllle lyde och de døde skvllle opstaa vforkrenckelig« (1. Kor. 15,52)./ »1656 den 3 aprilis er dnne klock støbt vdi ærlig oc w b (=velbyrdig) mand Pedersøfe samt / w b frvmergret Rosenkrans sognepræst h. Klemen Nielsøn Niels Sørensen i Folby // Avos ærs vnd fyr bin ich geflossen m Iørghnansøn gegose lenslavrson Norrng kickeverger./ I.H.S.« Den noget ubehjælpsomt formede indskrift, med jysk islæt, omtaler den daværende indehaver af Folby præbende (jfr. historik), Peder Seefeld til Dalsgård (Ålborg amt), og hans hustru Margrethe Pallesdatter Rosenkrantz (til Ørup, Tisted amt),²⁸ desuden sognepræsten for Søften og Folby, Clemens Nielsen, de to kirkeværger Niels Sørensen i Folby og Jens Lavrsøn i Norring samt klokkestøberen Jørgen Hansen, der på vanlig vis afslutter²⁹ med bogstaverne IHS (jfr. Søften). - 1854 blev klokken omhængt af den lokale smed,⁶ 1883 fornyedes knebelen,⁷ og 1910 repareredes klokken atter.⁶

†Klokke, afgivet til kronen ved klokkeafleveringen 1528, vejede med al sit jernfang (tilbehør) 15 lispund.³⁰

Klokkestol 1895.⁶

GRAVMINDER

Gravsten. 1) (Fig. 19), o. 1610. Peder Skrifver og Karin Pedersdatter »som bode i Folby oc levede [i] ecteskab samel i • aar oc [afled]e de 4 sønner oc 6 dõt[re] oc den ene søn oc de 6 dõt[re] blefve ectiggift vdi dieris levende lif oc [kaldte] Gvd hinder den 8 ianvari aar 1610 oc hannom den • aar 16• der de hafde siet deris børnbørs (o:børnebørns) børn«. Grå kalk-

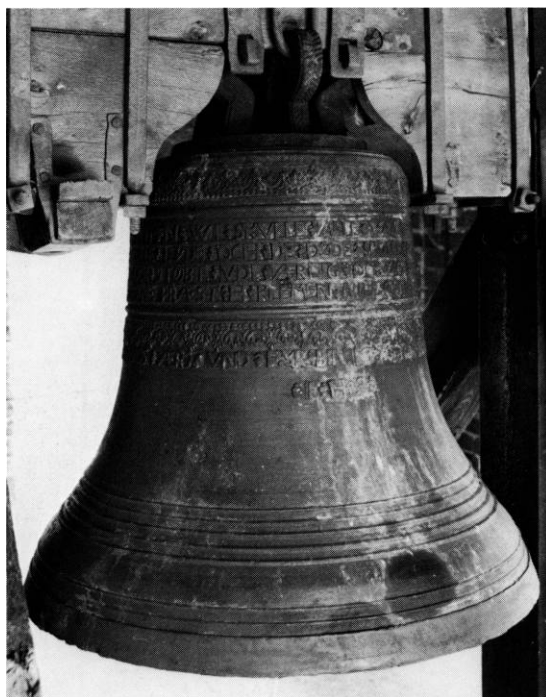

Fig. 18. Klokke 1656, støbt af Jørgen Hansen, Århus (s. 1840). NE fot. 1977. - *Bell cast in 1656 by Jørgen Hansen, Århus.*

sten, 163x91 cm, indskrift med reliefversaler. Inden for en omløbende skriftramme er et stort, skjoldformet skriftfelt, hvorunder et lille, udslidt skjold. I de fire hjørnemedaljoner ses evangelisterne, siddende i helfigur med deres tegn. Foroven Mattæus og Markus, forneden Lukas og Johannes. På stenens ramme indskriften: »Jeg ved at min Frelser lever . . .« (Job 19, 25-26). 1891 indmuret i våbenhusets nordvæg øst for døren.⁶

2) O.1707. Søfren Olufson Frank, fordum forpagter på Norringgaard og Frisendal, *1664 på Terpagergaard i Riberhuus amt, †1707 i sin alders 43. år på Norringgaard. Stenen lagt af hans enke Doretea Nielsdaatter Hiersing, med hvem han levede i ægteskab et år og ni måneder; velsignet med en datter. Grå, svagt trapezformet kalksten, 183x99-90 cm, indskrift med fordybede versaler og enkelte store skønskriftsbogstaver. Langs randen, mellem rammeliniernes, en indskrift med reliefversaler: »Saa elskede Gud] verden . . .« (Joh. 3, 16). Indmure-

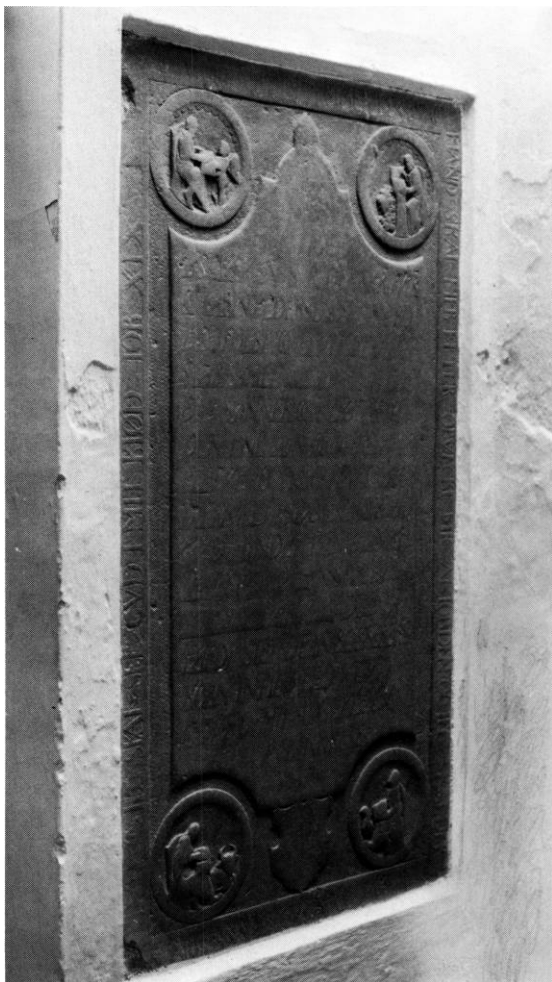

Fig. 19. Gravsten nr. 1, o. 1610 over Peder Skrivers og hustru (s. 1841). NE fot. 1977. - *Tombstone no. 1.*

des 1891 i våbenhusets nordvæg vest for døren.⁶

3)(Fig.22), 1700-årenes begyndelse, med sekundær indskrift fra o. 1840. Grå kalksten, 157x108 cm, den oprindelige indskrift udslebet. Kompositionen svarer i hovedsagen til gravsten nr. 78 i Århus domkirke (s. 81 lf.). Den opstandne Kristus står på skriftfeltet, der indrammes af to krydsende palmegrene. Bueslaget herover støttes af bladkonsoller og prydes i sviklerne af englehoveder. På bueslaget læses: »Jeg er opstandelsen oc livet . . . « (Joh. 3, 16). I fodfeltet ses solsikke, klokkeblomst, valmue og kornaks. Sekundær indskrift med fordybet skriveskrift over Anne Margrethe Jør-

gensdatter, *1786 i Glæsborg, †1840. 1917 indmurede stenen i tårnets sydmur.³¹

4-9) Såkaldte bondegravsten, af granit, med enkle ornamenten og ubehjælpsomt udførte bogstaver og årstal:

4) 1728 eller 1736. »Sallig danemand« Anders Nielssen Dal, der boede og døde i Naring (Norrning) 1736 og »hans sallig kvnne« Kiesten lens.dat(ter), 1728. Ca. 97x81 cm, med fordybede versaler. O.1906 indmuret østligst i tårnets nordmur.³¹

5) (Fig. 21), 1730'rne. »Her vnder hviler disse tuend salige børn MAD 1731, MAD 173(?)«; foroven initialerne ASS og HID, formentlig for børnenes forældre. Ca. 104x90 cm, med fordybede versaler; øvre venstre og nedre højre hjørne afslået. Faderens initialer flankeres af to indridsede ansigter, moderens af Jesumonogrammer. Indskriften indrammes og midtdeles af indhuggede linier, der synes at danne et spinkelt kors. O.1906 indmuret sydligst i tårnets vestmur.³¹

6) Initialerne S... og END samt årstallet 1737. Ca. 100x95 cm, tre brudstykker samlet med cement. Inden for en enkel, indristet linie ses indskriften, med fordybede versaler, sandsynligvis hugget af samme hånd som nr. 5. Foroven to ansigter over to Jesumonogrammer. 1905 indmuret nordligst i tårnets vestmur.³¹

7) 1743. »Erlig og velagte dannek[vinde] . . . , som boede og døde i Noerreng (Norrning) 1743«. Ca. 100x78 cm, ret nedslidt, med indhuggede versaler. Indtil 1882 lå stenen i forstuen til den gamle skole i Folby; senere dannede den indgangstrin til en ejendom på Tinning mark, hvorfra den i begyndelsen af dette århundrede blev flyttet og anbragt vestligst i tårnets nordmur.³²

8) 1788. Initialerne MNS og MSD(?) R, 1788, måske for Mons Nielsen og hustru Maren Sørensdatte af Ris.³³ 147x44 cm, med fordybede, store bogstaver. Eneste udsmykning er et stort spejlvendt Jesumonogram placeret midt på stenen. O.1918 indmuret østligst i tårnets sydside.³¹

9) 1700'rne, delvis nedgravet, synlige mål ca.

137Xca. 105 cm. Eneste udsmykning er et Jesu-monogram som på nr. 8 placeret midt på stenen, herunder rest af udviskede initialer. I begyndelsen af dette århundrede anbragt op ad tårnets nordmur.⁶

10) O.1800, med sekundær indskrift fra o. 1905. Rødbrun sandsten, 174x114 cm, intet bevaret af den oprindelige indskrift. Stenen har smal, omløbende profilramme og domineres af stort skriftfelt, hvorover antik vase flankeret af guirlandesmykkede, flammende skåle. Fra vassen hænger guirlander ned bag skålene og halvt ned langs skriftfeltets sider. Under feltet en stor, georgineagtig blomsterroset, omgivet af blade. Sekundær indskrift med fordybet, sortmalet antikva over J. P. Bastrup, †1905, og Elise Bastrup, †1910, »døde i Norring Mølle«. På kirkegårdens sydøstre hjørne.

11) O.1844. Chresten Nielsen Tinning, †1844. Rødbrun kalksten, 146x90 cm, indskrift med fordybet skriveskrift. Stenen er ved glatte rammer delt i tre lige store, rektangulære felter med blomsterroset i hvert hjørne. Indmuret i tårnets nordside mod øst.

12) O.1845. Møller Jacob Nielsen, *1782 i Hørning, †13. sept. 1843, og hustru Karen Sø-

rensdatter, *1797 i Braband(!), †14. nov. 1845. De levede i ægteskab 34 år i Norring Mølle. »1 datter modtage dem i evigheden, medens 5 sønner af deres fælles ægteskab og 2 døttre af moderens tidligere ægteskab sørge ved deres bortgang.« Mindeskrift. Hvid marmorplade, 63x34 cm, indfældet i nyere cementflise. Herpå indridset to vedbendranker, der slynger sig om flisen og mødes over den. Malet lys olivengrøn. Flisen står lænet mod rektangulær sandsten på granitfodstykke, ialt 55 cm høj, formentlig resterne af en stele. Vest for tårnets sydvestre hjørne.

Kirkegårdsmonument (fig. 20), o. 1887. Arkitekt Christen Kiilsgaard, *8. febr. 1820, †13. maj 1887, og hustru Margrethe Caroline f. Rigrup, *2. dec. 1813, †28. febr. 1876. Hvid marmorplade, 54x36 cm, med fordybet, sortmalet brødskrift. Anbragt i lille grotte opmuret af granitsten i cement, nordvest for tårnet.

KILDER OG HENVISNINGER

Arkivet på Frijsenborg: Frederik III.s skøde på gods 25. sept. 1661 (Pergament, æske 6). - Syn over grevskabet efter Mogens Friis 1675 (nr. 266). - Skifte 1763 (nr. 143). - *Ved embedet*: Embedsbog for Søften

Fig. 20. Kirkegårdsmonument over Frijsenborg-kirkens restaurator, arkitekt Christen Kiilsgaard, †1887 (s. 1843). Anette Kruse fot. 1977. - *Churchyard monument to the architect Christen Kiilsgaard, †1887.*

Fig. 21. Såkaldt bondegravsten, nr. 5, over to børn, døde i 1730'rne. Foroven er indhugget to primitive ansigter (s. 1842). Anette Kruse fot. 1977. - *Tombstone no. 5, of granite, for two children, †1731 and †1732?*

Fig. 22. Gravsten nr. 3, 1700-25, med sekundær indskrift o. 1840 (s. 1842). NE fot. 1977. - *Tombstone no. 3, 1700-25, with secondary inscription c. 1840.*

og Foldby sogn 1808ff. - Synsprotokol 1862ff. - Se i øvrigt fortegnelse over arkivalier vedr. kirkerne i Århus amt i almindelighed s. 37-39 samt forkortelser s. 42-44 og s. 1650-51.

NM 2. afd.: Håndskrift: F.Uldall: Om de danske landsbykirker, I, 1865, 1890 og 1898, s. 85-86. - Indberetninger ved Helga og Bent Exner 1967 (istandsættelse af alterkalk), Vibeke Michelsen og Anette Kruse 1977 (inventar og gravminder), Kjeld de Fine Licht 1978 (bygning). - Fyldige udskrifter af de gennemgæede arkivalier findes i NM 2. afd. - Bygningsbeskrivelse ved Niels Jørgen Poulsen, inventar ved Vibeke Michelsen, gravminder ved Anette Kruse, orgel ved Ole Olesen. Redaktionen afsluttet 1981.

Tegninger og opmålinger: Arkivet på Frijsenborg: Plan, snit og opstalter ved Carl Kiilsgaard o. 1890 (Bd. 1, s. 5-8).

Litteratur: MeddÅSt. 1974, s. 68.

¹ DiplDan. 1 rk. V, nr. 63 og 64.

² Jfr. Ebbe Nyborg: Sognekirkebyggeriets organisering, i Festskrift til Harald Langberg, 1979, s. 37ff.

³ Århus Domkapitels Jordebøger I, 98 og 170, II, 78.

Ærkedegnen oppebar ingen afgifter, hvorimod kirken svarede kirkelam og -havre til biskoppen.

⁴ Arkivet på Frijsenborg. Pergamenter.

⁵ LA Vib. Frijsenborg godsarkiv. Erektionspatent 1672 (G341.5).

⁶ LA Vib. Frijsenborg godsarkiv. Rgsk. 1854-1922 (G341.395-459).

⁷ Synsprotokol 1862ff.

⁸ Arkivet på Frijsenborg. Syn efter Mogens Friis 1675.

⁹ LA Vib. Århus bispearkiv. Kirkesyn 1700-1803 (C3.1166-76).

¹⁰ LA Vib. Århus bispearkiv. Kirke- og præstegårdssyn 1830-35 (C3.1177).

¹¹ MeddÅSt. 1974, s. 68.

¹² Carl Kiilsgaards opmålinger viser, at arbejdet med omsætningen var gennemført før o. 1890.

¹³ Tilmuringen 1864 af »et trappehul i hvælvingen« (note 6) refererer rimeligvis til skibets hvælv.

¹⁴ LA Vib. Sabro og V.Lisbjerg hrdr.s provsti. Synsprotokol for kirker m.m. 1802-12 (C29 D.6).

¹⁵ LA Vib. Sabro m.fl. hrdr.s provsti. Synsprotokoller 1845-1921 (C30.5-10).

¹⁶ Arkitekt F. Uldall, der beskrev kirken det følgende år, 1865, fandt ændringerne uheldige: de spidsbuede vinduer tog ikke hensyn til »kirkens oprindelige stil og materiale«, og våbenhuset var for højt.

¹⁷ LA Vib. Frijsenborg godsarkiv. Regnskabsbog for godsets kirker 1900-22 (G341.394).

¹⁸ IV, 209.

¹⁹ Indehaveren af præbendet Folby, Gabriel Akeleje til Hjulærød i Skåne, var 1650 provst og vikar ved Århus og Viborg kapitler; død 1652 (jfr. note 3 og Thiset: Stamtavler I, 10).

²⁰ Jfr. Johann Michael Fritz: Gestochene Bilder. Gravierungen auf deutschen Goldschmiedearbeiten der Spätgotik. Beihefte der Bonner Jahrbücher Band 20, Köln 1966, fig. 242 (K364), fig. 262 (K677b), fig. 274 (K844) og fig. 352 (K532) m.fl.

²¹ Det gamle bæger, der vejede 12 lod, forøgedes med 5 lod à 5 mk. og 4 sk. (note 6).

²² Jfr. KancBrevb. 3.juli 1638 (hvori Maren Munk omtales som enke), 23. febr. og 3. marts 1641. Vedr. våbnet, se Sven Tito Achen: Danske adelsvåbener. En heraldisk nøgle, 1973, s. 204: Vognsen »af Stenshede« eller »Mormand«.

²³ Oplysning fra P. Halkjær Kristensens tinstempelsamling, i NM3.

²⁴ Indkøbt hos isenkræmmer Hans Schorup, Århus (note 6).

²⁵ Samtidig fornyedes en snosøjle og »16 egetræsknapper til søjlerne og 7 egetræskugler«, antagelig base- og kapitæled. Bærestolpen var tidligere udskiftet 1864 (med trappen) og 1891 (note 6).

²⁶ Yderligere oplysninger om orglet findes i Den danske Orgelregistrant.

²⁷ Ny indskrift maledes 1891, tavlen bonedes (note 6).

²⁸ Jfr. Århus Domkapitels Jordebøger I, 170 samt Thiset: Stamtavler VIII, 378 og VII, 351.

²⁹ Det afsluttende »vers« er en forkortet udgave af det, der læses på samme klokkestøbers klokke fra 1655 i Fodby (DK Sorø, s. 1109): Aus Ers und Fur bin ich geflossen, Jørgen Hansen wom Aarhus hat mich gegosen.

³⁰ RA. Rgsk. før 1559. Fortegn, over afleverede klokker 1528-29 (Reg. 108A).

³¹ LA Vib. Frijsenborg godsarkiv. Afskrifter afsynsforretn. 1888-1920 (G341.461).

³² JySaml. 4. rk. II, 489.

³³ JySaml. 3. rk. VI, 415f.

SUMMARY

The church consists of a Romanesque chancel and nave with a Late Medieval tower in the west and a porch from 1864 at the north door of the nave. The original sections, chancel and nave, were presumably built before the church 1215-24 came under the control of the chapter in Århus. They are built of granite ashlar and contrary to custom have no actual plinth course. A comprehensive building programme in the Late Middle Ages changed both the interior and the exterior of the church. The work was initiated on the east side with the extension of the chancel arch and the inclusion of a vault in the chancel. The vaulting of the nave was probably completed before a tower was erected at the west gable of the nave. During a thorough restoration in 1864 the to-

Fig. 23. Klokkeindskrift 1656, jfr. fig. 18 (s. 1841). NE fot. 1977. - *Inscription on bell 1656, cf. fig. 18.*

wer was given its present spire. It was at this time that an earlier porch at the south door was demolished and the present one built at the north door.

The church's close connection with Frijsenborg is clearly visible in the church furniture renewed and restored during the 1860's and 1890's. As well as the Romanesque baptismal font must be mentioned the chalice of east German-Polish origin from the beginning of the 16th century. A royal bailiff and his wife of the lesser nobility have in the 1630's demonstrated their rank by donating altar candlesticks, the pulpit's sounding board and a »manorial« pew. The pulpit from 1648(?) and the bell from 1656 have been donated by prebendaries.

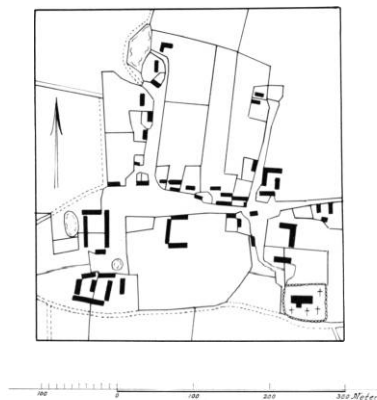

Fig. 24. Landsbyplan 1:10000, målt 1802. - *Map of the village 1802.*